

УДК 159.913

Булатова Яна Валеріївна

здобувач ОНУ імені І. І. Мечникова

E-mail: ya.v.bulatova@gmail.com

ORCID 0000–0003–0634–6515

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ, ПСИХОЛОГІЧНО СХИЛЬНИХ ДО АЗАРТНИХ ІГОР

Стаття присвячена результатам емпіричного дослідження осіб, психологічно схильних до азартних ігор. Показано що дані особи товариські, прагнуть до пошуку збудливих ситуацій, схильні до поведінки, пов'язаної з ризиком, і при цьому у них наголошуються труднощі у формуванні цілепокладання та вольових якостей. Ризик розвитку ігрової аддикції супроводжується яскравістю емоційних проявів, чутливістю до оцінки з боку оточуючих, залежністю від чужої думки, психологічною схильністю до алкоголізації.

Ключові слова: залежність, психологічна залежність, ігрова залежність, азартність, акцентуації характеру.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пов'язана із руйнівними наслідками для особистості ігрової залежності та тих супутніх соціально-демографічних проблем, які супроводжують це психічне явище. Діагностична та коректувальна робота у цьому напрямку суттєво ускладнюється тим, що в умовах заборони ігрового бізнесу потреба у гострих відчуттях та азарті депривується або переходить в інші, не менш небезпечні форми.

Мета статті — аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор.

Результати дослідження. На першому етапі досліджувалася структура основних блоків характерологічних властивостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор. В аналіз нами були включені показники наступних тестів: опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту» Б. М. Смирнова, методика «Імпульсивність» Є. П. Ільїна і методика «Готовність до ризику» Р. Шуберта.

Перш ніж починати побудову факторних моделей або ієрархічних систем, необхідно усунути мультиколінеарність у початковій інформації. Наявність або відсутність мультиколінеарності виявляється шляхом аналізу кореляційної матриці, отриманої для початкового набору значень базових індикаторів (змінних). Найточніше її ступінь вимірює детермінант матриці — чим він ближче до нуля, тим мультиколінеарність вища. Для матриці кореляційного аналізу, що відображає взаємозв'язок між вищезгаданими методиками, на підставі якого був проведений косокутний факторний аналіз, детермінант склав 0,154, що є свідомством дуже низького рівня мультиколінеарності, при цьому абсолютне значення максимального коефіцієнта кореляції в матриці інтеркореляцій не перевищувало 0,575.

Сама матриця інтеркореляцій, зважаючи на економію місця, нами не наводиться. Міра вибіркової адекватності, що характеризує її, була високою — 0,707. Всі змінні характеризувалися значеннями даної міри більшими, ніж 0,5, чим підтверджується доцільність їх включення до аналізу. Більшість з окремих кореляцій мали малі значення, тим самим допускаючи проведення факторного аналізу.

Для факторизації нами використовувалися метод максимальної правдоподібності, метод обертання матриці — облімін, при якому отримані при ортогональному обертанні чинники обертаються знов з допущенням кореляції між ними. Величина дельта (δ), що визначає максимальне значення кореляції, допустиме між чинниками, дорівнювала 0, що свідчить про те, що рішення можуть бути достатньо корельовані. Для перевірки адекватності k-факторної моделі використовується статистика χ^2 -квадрат, яка розраховується при виділенні чинників методом максимальної правдоподібності. Якщо результати високозначимі ($p < 0,05$), це вказує, що k-факторна модель недостатньо адекватна для спостережуваних кореляцій. Двохфакторна модель виступала недостатньо придатною ($\chi^2=18,051$; $df=8$; $p=0,021$). Адекватність трьохфакторної моделі підтверджується як критерієм χ^2 ($\chi^2=6,777$; $df=3$; $p=0,079$), так і аналізом графіка «кам'янистого осипу».

Трьохфакторна модель пояснювала 72,469 % дисперсій, розподілених за початковими власними значеннями і 54,248 % дисперсій після факторизації. Тоді як для чотирьохфакторної моделі гессіан не є позитивно визначеним, унаслідок чого факторний аналіз виявився непридатним. Отже після факторизації перший чинник характеризувався максимальним внеском в пояснення початкової матриці даних — 26,281 %. Другий чинник пояснював 17,563 % дисперсій, а третій — 10,405 %.

Проаналізуємо матрицю факторних навантажень, отриманих при трьохфакторному рішенні (таблиця).

Таблиця

Факторний аналіз характерологічних особливостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор

Показник, виражений у z-оцінках	Чинники		
	1	2	3
Екстраверсія-інтроверсія	0,283	0,614	-0,025
Ригідність-пластичність	-0,030	-0,545	0,191
Емоційна збудливість-рівноваженість	0,095	-0,009	0,502
Темп реакції	0,994	0,045	0,146
Активність	0,380	0,091	-0,517
Імпульсивність	-0,054	0,624	0,356
Готовність до ризику	0,125	0,564	-0,360

Примітка: жирним шрифтом виділені максимальні за модулем навантаження показників.

Перший чинник склав тільки один показник темпу реакції, що увійшов до нього з максимальним навантаженням, -0,994. Даний чинник отримав назву «Психомоторний темп» і, як вже було показано, вибірка осіб, схиль-

них до азартних ігор, не відрізнялася високими значеннями показника, що визначає даний чинник.

Другий чинник склали наступні показники характерологічного блоку особистісних особливостей: екстраверсія-інтроверсія, ригідність-пластичність, імпульсивність, готовність до ризику. Слід зазначити, що показник ригідність-пластичність увійшов до даного чинника зі зворотним знаком. Отже другий чинник характеризував спонтанність, що реалізовується в міжособистісних відносинах. Відповідно йому було привласнено назву «соціальна спонтанність». Вище було показано, що рівень екстраверсії, визначався за опитувальником Б. О. Смирнова, в осіб, схильних до азартних ігор що вище, ніж середньопопуляційний, як і рівень імпульсивності, що визначалася за опитувальником Р. Шуберта. На наш погляд, даний чинник маніфестується у досліджуваній вибірці як екстраверсія і імпульсивність.

Показники «емоційна збудливість-рівноваженість» і «активність» (зі зворотним знаком) склали максимальні навантаження на третій чинник. Він отримав назву «зниження самоконтролю». Як вже вказувалося вище, підконструкт «активність-пасивність» в даній методиці близький до дихотомії «довільність-мимовільність». Таким чином, мимовільність поведінкових реакцій у поєднанні з підвищеною емоційною збудливістю вказує на характерні ознаки пониженого самоконтролю: мінливість у відносинах і нестійкість в інтересах, неспокій і безвілля. Саме мимовільність у поведінці, як показав аналіз описових статистик, відбивається в осіб, схильних до азартних ігор, як спостережувана змінна, що визначається даним чинником.

На другому етапі досліджувалася структура основних блоків характерологічних властивостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор. В аналіз були включені показники опитувальника ПДО: як основних шкал, що характеризують акцентуацію, так і додаткових показників.

Вивчаючи мультиколінеарність початкової кореляційної матриці, слід зазначити, що вона була на прийнятному рівні. Детермінант дорівнював 0,0019, що є свідомством дуже низького рівня мультиколінеарності, при цьому абсолютне значення максимального коефіцієнта кореляції в матриці інтеркореляцій не перевищувало 0,640.

Як і в першому випадку, для факторизації нами використовувався метод максимальної правдоподібності, метод обертання матриці — облімін, з дельтою (δ), що дорівнює 0. Статистика χ -квадрат, використовувана для перевірки адекватності кількості чинників, виділених для моделі, не була статистично значущою ($p > 0,05$) тільки в одному випадку — у разі п'ятифакторної моделі. Її адекватність підтверджується також аналізом графіка «кам'янистого осипу». П'ятифакторна модель пояснювала 63,754 % дисперсії, розподіленої по початкових власних значеннях і 53,738 % дисперсій після факторизації. Аналіз п'ятифакторного рішення показує, що максимальні навантаження на перший чинник склали показники «епілептоїдний тип», «нестійкий тип» і Д (дисимуляції). Всі показники увійшли до даного чинника з позитивними навантаженнями. Вони характеризують епілептоїдно-нестійку акцентуацію особистості.

Даний чинник описує один з провідних конструктів, що характеризують структуру особистості, схильної до азартних ігор. Другий чинник склали показники О (негативне ставлення до дослідження), І (відображення в самооцінці реакції емансипації), Ф (риса жіночності в системі відносин). Навантаження даних показників на чинник також були позитивними. Даний чинник отримав назву «пом'якшені протестні реакції». Його зміст обумовлено тим, що гострота негативізму і прагнення вивільнитися з-під опіки, контролю і заступництва старших деякою мірою «амортизуються» схильністю індивіда проявляти поведінкові патерни, стереотипно сприймаються в суспільстві як властиві жіночій статі. Відповідно протестні реакції набувають непрямого, більш гнучкого характеру.

До складу третього чинника увійшли наступні показники: «сензитивний тип», «шизоїдний тип», «епілептоїдний тип», d (психологічна схильність до делінквентності), і V (психологічна схильність до алкоголізації). Останній параметр увійшов у чинник з негативним знаком. У даному випадку факторний аналіз дозволяє говорити про ступінь вираженості сенситивно-шизоїдного типу як про один з ключових вимірів, що характеризують структуру особистості, схильну до азартних ігор. Таким чином, позитивний полюс цього чинника відбивав гіперчутливість, заглибленість індивіда у внутрішні переживання, потаємні фантазії, які поєднуються з вираженою ненормативною поведінкою. Його психологічним змістом можна вважати динаміку неадаптованих до соціального середовища глибинних тенденцій, внаслідок чого третій чинник отримав назву «іраціональність». Четвертий чинник був утворений показниками «гіпертимний тип», «циклоїдний тип», «істероїдний тип» і М (риса мужності в системі відносин). Навантаження даних показників на чинник були позитивними. Базовим ядром даного чинника, на наш погляд, є гіпертимно-істероїдний тип особистості. На це базове ядро нашаровуються риси циклоїдного типу, які характеризуються зміною фаз поганого і доброго настрою і прагненням слідувати типовому для чоловічої статі рольовій поведінки. Даний чинник був позначений нами як «залучення уваги ризикованими діями».

П'ятий чинник був сформований наступними параметрами: «лабільний тип», «астено-невротичний тип», «психастенічний тип», «епілептоїдний тип», «конформний тип», Т (відвертість), В (показник органічних порушень), Е (відображення в самооцінці реакції емансипації). Усі показники, крім останнього, увійшли в даний чинник з позитивними навантаженнями. Поєднання таких різноманітних типів акцентуації відображає різноспрямовані тенденції особистості, серед яких досить важко виділити одну центральну. Проте ми припускаємо, що провідною тенденцією, що визначає психологічний зміст п'ятого чинника, є невротизація особистості. Включення в даний чинник лабільного типу свідчить про загальну психічну інфантилізацію, що супроводжує невротизацію і виявляється, зокрема, в надзвичайній мінливості настрою. Роль в описуваному факторному поєднанні конформної акцентуації та тенденції до відвертості свідчить про бажання не прикрашати свій характер, присутність відкритості, самокритичності та прагнення перебільшити свої проблеми. Це також можна

розглядати як непряме свідчення невротизації. При цьому ми відзначаємо, що при зростанні ступеня інфантилізації та невротизації в осіб, схильних до азартних ігор, спостерігається зниження прагнення до реакцій емансипації та збільшення ймовірності розвитку рис характеру, що зустрічаються при органічних ураженнях.

Таким чином, п'ятий чинник цілком обґрунтовано отримав назву «невротичні тенденції».

Отже структура патохарактерологічних властивостей особистості, психологічно схильної до азартних ігор, складається з наступних ключових психологічних конструктів: «пом'якшені протестні реакції», «залучення уваги ризикованими діями», «антисоціальність», «невротичні тенденції» та «іраціональність». Даний ряд складений таким чином, що порядок перелікування психологічних чинників відповідає їхнього внеску ступеню в поведінку респондентів: спочатку наводяться ті, внесок яких є найбільшим, і далі у напрямку зниження.

На наш погляд, для встановлення структурних взаємозв'язків, властивих особистості, психологічно схильної до азартних ігор, необхідно оцінити взаємозв'язки між конструктами, що описують як характерологічні, так і патохарактерологічні особливості респондентів. Операціоналізація даних конструктів можлива шляхом трансформації факторної ваги до відповідних (однойменні назви чинників) інтегральних змін. Факторна вага зберігалася за методом Бартлетта. Відповідно було отримано вісім інтегральних змінних: «психомоторний темп», «соціальна спонтанність», «зниження самоконтролю», «антисоціальність», «пом'якшені протестні реакції», «іраціональність», «залучення уваги ризикованими діями» і «невротичні тенденції».

Аналіз взаємозв'язків між трьома інтервальними змінними, що описують характерологічні особливості респондентів, показав наявність статистично значущого позитивного взаємозв'язку між психомоторним темпом та соціальною спонтанністю. Отже, чим більшою мірою досліджувані особи, які мають психологічну схильність до азартних ігор, суб'єктивно сприймають свої нервові процеси, володіють високою рухливістю, тим легше їм вступати в міжособистісні контакти і встановлювати нові відносини з оточуючими.

Розглянемо тепер статистично значущі взаємозв'язки між п'ятьма інтегральними змінними, що описують патохарактерологічні особливості осіб, психологічно схильних до азартних ігор.

Параметр антисоціальності негативно корелював із іраціональністю. Очевидно, що заглибленість індивіда у внутрішній світ, його поринання у фантазії і переживання перешкоджає прояву у нього в поведінці тенденцій, спрямованих проти суспільних норм і правил. У свою чергу, залучення уваги ризикованими діями, навпаки, виявило позитивну кореляцію з параметром антисоціальності. Дана тенденція також має пояснення, що лежить на поверхні: прагнення привернути до себе увагу змушує таких індивідів здійснювати вчинки, які затвердять їх в очах оточуючих як осіб, що володіють здатністю поводитися як «справжні чоловіки». Часто така

поведінка сприймається ними як вільна від соціальних обмежень, що може проявлятися у вигляді антисоціальності.

Наступною статистично значущою кореляцією був позитивний взаємозв'язок між параметрами «пом'якшені протестні реакції» та «іраціональність». Відповідно, чим більш насичені іраціональним змістом переживання осіб, психологічно схильних до азартних ігор, тим частіше негативізм і прагнення до емансипації будуть проявлятися в непрямих формах. Однак прагнення демонструвати оточуючим свої маскулітні риси, навпаки, сприяють прямій поведінковій реакції протестних тенденцій і прагненню вивільнитися з-під опіки, контролю та заступництва старших. На це вказує негативний взаємозв'язок між інтегральними показниками «пом'якшені протестні реакції» і «залучення уваги ризикованими діями».

Також нами відзначений статистично значущий кореляційний взаємозв'язок між інтегральними змінними «зниження самоконтролю» і «невротичні тенденції». Очевидно, що мимовільність поведінкових реакцій в поєднанні з підвищеною емоційною збудливістю, будучи передумовами мінливості у відносинах і нестійкості в інтересах, занепокоєння і безвілля, сприяють розвитку широкого спектру невротичних реакцій в осіб, які перебувають в групі ризику розвитку ігрової адикції.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Основними структурними блоками виступають чинники: «психомоторний темп», «соціальна спонтанність» і «зниження самоконтролю». Вони, будучи базовими особистісними характеристиками, в несприятливих умовах можуть виступати в якості передумов для розвитку патохарактерологічних властивостей. Всього було виділено п'ять структурних блоків таких властивостей особистості: «пом'якшені протестні реакції», «залучення уваги ризикованими діями», «антисоціальність», «невротичні тенденції» та «іраціональність». При цьому соціальна спонтанність сприяла розвитку схильності до патологічного залучення уваги до себе за допомогою ризикованих дій і знижувала ймовірність прояву іраціональності і невротичних тенденцій. Чим нижче був психомоторний темп у осіб, психологічно схильних до ігрової залежності, тим більш імовірним було формування у них ірраціональності, тоді як зниження самоконтролю сприяло розвитку невротичних тенденцій.

Подальші перспективи дослідження даної проблеми передбачають створення опитувальника діагностики ігрової залежності.

Список використаних джерел та літератури

1. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / А. Е. Личко. — М.: Апрель Пресс: ЭКСМО-Пресс, 1999. — 416 с.
2. Gray J. A. Where should we search for biologically based dimensions of personality? // Ztschr. für Differentielle und Diagnostische Psychologie. — 1983. — 4.
3. Zuckerman M. The psychophysiology of sensation seeking // J. Personal. — 1990. — V. 58. — N 1. P. 345.

REFERENCES

1. Lichko A. E. (1999). *Tipy akcentuatsiy haraktera i psihopatiy u podrostkov [Types of accentuations nature and psychopathy in adolescents]*. Moscow: Aprel Press, Eksmo Press [in Russian].
2. Gray J. A. (1983). Gde nam sleduet iskat biologicheski zalozhennye parametri lichnosti? [Where should we search for biologically based dimensions of personality?]. *Zhurnal lichnosti i sotsialnoi psikhologii — Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, 4, 165–176.
3. Zuckerman M. (1990). Psikhofiziologiya poiska oshchushchenii [The psychophysiology of sensation seeking]. *Zhurnal Lichnosti — Journal Of Personality*, 58 (1), 313–345.

Булатова Яна Валерьевна

соискатель ОНУ имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИ СКЛОННЫХ К АЗАРТНЫМ ИГРАМ

Резюме

Статья посвящена результатам эмпирического исследования лиц, психологически склонных к азартным играм. Показано, что данные личности общительны, стремятся к поиску возбуждающих ситуаций, склонны к поведению, связанному с риском, и при этом у них отмечаются трудности в формировании целеполагания и волевых качеств. Риск развития игровой аддикции сопровождается яркостью эмоциональных проявлений, чувствительностью к оценке со стороны окружающих, зависимостью от чужого мнения, психологической склонностью к алкоголизации.

Ключевые слова: зависимость, психологическая зависимость, игровая зависимость, азартность, акцентуации характера.

Jana V. Bulatova

the applicant ONU II Mechnikov

CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT, PSYCHOLOGICALLY PRONE TO GAMBLING

Abstract

The article is devoted to the results of empirical research entities, psychologically prone to gambling. It is shown that the identity of the outgoing, eager to look for exciting situations tend to exhibit behavior associated with the risk, and in this case they are marked difficulties in the formation of goal-setting and volitional qualities. The risk of developing a gaming addiction is accompanied by emotional displays brightness, sensitivity to the assessment by others, dependence on someone else's opinion, the psychological tendency to alcohol abuse.

Analysis of the main features of the individual, psychologically prone to gambling, showed the following trends. They are sociable, seeking to find exciting situations tend to exhibit behaviors associated with risk, and thus they are noted difficulties in the formation of goal-setting and volitional qualities. The potential risk of game addyktsiyi accompanied by emotional displays brightness, sensitivity estimates from others, dependence on other people's thoughts, psychological predisposition to alcoholism. This indicates that gambling appears in late adolescence period people as a way to

strengthen self-esteem, to cheer, to win the respect of others by means of attracting attention.

Key words: dependence, psychological dependence, game addiction, gambling, character accentuation.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2016